

Sociological Explanation of Divorce by Meta-Analysis of Related Studies

*Mohammad Reza Pouya Far*¹
*Gholam Reza Tajbakhsh*²

Divorce is one of the most important social ills in society that has devastating and profound consequences in the short, medium and long term; It leaves a mark on the individual, the family and the community. Based on this, in the framework of meta-analysis of the country's priority injuries, this study has explored and summarized the factors affecting the damage of divorce based on the findings of research conducted in the last decade in Iran. Accordingly, in accordance with the nature of meta-analysis, after refining the identified studies during the years 2011 to 2018, finally, 36 studies were eligible for meta-analysis. Statistical findings of selected studies were analyzed using CMA2 software. The findings of the meta-analysis show that cultural and religious differences are directly related to the tendency to divorce. The average effect size in this hypothesis was 0.321. Also, the level of education with an average effect size of 0.317 has shown a direct effect on the tendency to divorce. In contrast, religiosity with an average effect size of -0.220 and the presence (number) of children with an average effect size of -0.352 have shown an inverse effect on the tendency to divorce. However, economic problems or variables have not shown any significant direct relationship with the tendency to divorce. The economic situation of the lower classes of society is a deterrent to divorce. As a result, economic problems in this group will increase the tendency to divorce. In contrast, in the upper classes of society, the better the economic situation, the higher the tendency to divorce. Therefore, it can be said that in upper and middle classes, the main issue, economics and livelihood, but cultural factors associated with developments in the values and attitudes of society, including in the field of marriage, prioritization of the family and having a negative impression of divorce.

Keywords: Social Harm, Family, Divorce, Meta-Analysis.

1. Corresponding Author: Assistant Professor, Department of Sociology, Amin Police Sciences University

2. Gholam Reza Tajbakhsh, Associate Professor, Department of Sociology, Ayatollah Boroujerdi University

تبیین جامعه‌شناختی طلاق با فرا تحلیل پژوهش‌های انجام شده

محمد رضا پویافر^۱

غلامرضا تاج‌بخش^۲

دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۴/۲۶

پذیرش نهایی: ۱۴۰۰/۱۰/۰۸

چکیده

طلاق در زمره یکی از مهم‌ترین آسیب‌های اجتماعی جامعه است که طی سه دهه گذشته توانسته پیامدهای مسأله برانگیز گوناگونی بر فرد، خانواده و جامعه بر جای گذارد. در پس پرسش اصلی پژوهش، پرسش از سیاست‌ها و راهبردهای کلان کشور جهت کاهش میزان طلاق و افزایش ازدواج بوده است. مسأله اصلی پژوهش این بوده که آیا راه‌حل‌های اقتصادگرا و نهادگرا، توانسته‌اند به شکل مؤثری در کاهش مسأله طلاق در کشور مؤثر واقع شوند؟ بر این مبنا، پژوهش حاضر در چارچوب فرا تحلیل پژوهش‌های جدید کشور در سطح ملی، به جمع‌بندی عوامل مؤثر بر آسیب طلاق بر اساس برآیند یافته‌های پژوهش‌های یک دهه اخیر ایران پرداخته است. بر این اساس، متناسب با ماهیت فرا تحلیل، پس از پالایش پژوهش‌های شناسایی شده طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۷، ۳۶ مطالعه، واجد شرایط اولیه برای فرا تحلیل بودند. یافته‌های آماری پژوهش‌های منتخب به کمک نرم‌افزار CMA2 مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. یافته‌های پژوهش فرا تحلیل نشان می‌دهد تفاوت فرهنگی و مذهبی با گرایش به طلاق رابطه مستقیم دارد. اندازه اثر متوسط در این فرضیه ۰/۳۲۱ بوده است. همچنین میزان تحصیلات نیز با اندازه اثر متوسط ۰/۳۱۷، تأثیر مستقیمی بر گرایش به طلاق نشان داده است. در مقابل، دینداری با اندازه اثر متوسط ۰/۲۲۰- و وجود (تعداد) فرزندان با اندازه اثر متوسط ۰/۳۵۲- تأثیر معکوسی بر گرایش به طلاق نشان داده‌اند. این در حالی است که مشکلات یا متغیرهای اقتصادی، هیچ رابطه معنادار بلاواسطه‌ای با گرایش به طلاق نشان نداده است. در طبقات بالای جامعه، وضعیت اقتصادی بهتر، گرایش به طلاق را بالاتر برده است. بنابراین می‌توان گفت در طبقات بالا و متوسط، مسأله اصلی، اقتصاد و معیشت نیست، بلکه عوامل فرهنگی مرتبط با تحولات در ارزش‌ها و نگرش‌های جامعه، از جمله در حوزه ازدواج، اولویت‌دهی به خانواده و داشتن تصور منفی از طلاق است.

کلیدواژه‌ها: آسیب اجتماعی؛ خانواده؛ طلاق؛ فرا تحلیل.

Mrpouyafar@gmail.com

۱. نویسنده مسئول: استادیار جامعه‌شناسی، دانشگاه علوم انتظامی امین، تهران، ایران

Tajbakhsh@abru.ac.ir

۲. دانشیار جامعه‌شناسی، دانشگاه آیت الله بروجردی، لرستان، ایران

مقدمه

نهاد خانواده به عنوان کوچک‌ترین، اصلی‌ترین و مهم‌ترین نهاد اجتماعی، از ابتدای تاریخ تا کنون، زیربنای جوامع و خاستگاه فرهنگ‌ها و تمدن‌های بشری محسوب می‌شود که حفظ و تحکیم آن در جامعه، حقیقتی غیر قابل انکار است.

برخی اندیشمندان، خانواده را کوچک‌ترین واحد اجتماعی می‌دانند که ثبات جامعه وابسته به ثبات آن است. این نهاد با نهادهای اجتماعی دیگر، از قبیل: دولت، آموزش، اقتصاد و دین، رابطه دوسویه و چند سویه داشته و کارکردهای مثبت یا منفی آن می‌تواند بر کارکردهای این نهادها تأثیر بگذارد و همین طور از آن‌ها تأثیر بپذیرد.

یکی از پدیده‌هایی که توجه پژوهشگران و اندیشمندان را به موضوع خانواده در جامعه بیشتر معطوف نموده است، موضوع «طلاق» است.

طلاق پدیده‌ای است که ویژگی‌هایی، از جمله: فرا ملی بودن، تاریخی بودن، کثیرالابعاد بودن، بین رشته‌ای بودن، کارکردها و پیامدهای گوناگون داشتن را دارا است و امروزه به عنوان یک آسیب اجتماعی، تأثیرات جبران‌ناپذیری بر زوجین، فرزندان و جامعه بر جای می‌گذارد. دلایل متعددی، نظیر: صنعتی شدن، مدرنیته، دسترسی آسان به طلاق، از هم گسیختگی اجتماعی و...، را برای رشد فزاینده نرخ طلاق بر شمرده‌اند (تاج‌بخش، ۱۳۹۹).

تأملی بر روند آمار طلاق در کشور نشان می‌دهد در چهار دهه گذشته، واقعه طلاق نسبت به ازدواج آهنگی رو به رشد داشته است. این موضوع در کشور نگرانی‌های زیادی را ایجاد کرده، به گونه‌ای که به عنوان یکی از پنج موضوع اولویت‌دار کشور، در کنار اعتیاد به مواد مخدر و روانگردان‌ها، بیکاری، مفاسد اخلاقی و حاشیه‌نشینی (سکونت گاه‌های غیر رسمی) بررسی می‌شود (تاج‌بخش، ۱۳۹۹).

آمارهای ارائه شده نشان می‌دهد تغییرات ازدواج در سال ۱۳۹۸ نسبت به سال ۱۳۸۸، حدود ۳۷/۶ درصد با تغییر منفی همراه بوده است؛ حال آنکه جمعیت افراد در سن ازدواج بیشتر شده است. در مقابل، طلاق ۳۲/۵۸ درصد با تغییرات مثبت همراه بوده و این نشان‌دهنده روند کاهشی ازدواج و روند افزایشی طلاق در کشور است.

همچنین یافته‌های آماری نشان می‌دهد نسبت طلاق به ازدواج در سال ۱۳۸۸ از ۱۲/۵ به ۳۲/۵۸ در سال ۱۳۹۸ افزایش یافته که نشانه بدتر شدن این شاخص در کشور است (سالنامه آماری ایران، ۱۴۰۰).

بنابراین با توجه به مطالب فوق، ضرورت دارد با احصاء پژوهش‌های تجربی انجام شده در مورد آسیب اجتماعی طلاق، به بازمینی و واکاوی مجدد آنچه در مورد این آسیب اجتماعی اولویت دار در کشور انجام شده، همت گمارد و عوامل، زمینه‌های تبیین شده و راهکارهای مؤثر برای کاهش یا پیشگیری از آن را ارائه نمود.

بر این اساس، می‌توان با شناخت نقاط قوت و ضعف پژوهش‌های انجام شده، چارچوبی برای تکمیل و بهبود طراحی و اجرای پژوهش‌های یاد شده ارائه کرد و از دل نتایج پژوهش‌های با کیفیت و کاربردی انجام شده، نظامی از کاربرست اجرایی پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی طراحی نمود.

بر اساس طرح مسأله پژوهش، پرسش‌های اصلی مطالعه حاضر، شامل موارد ذیل هستند:

۱. میزان تأثیر (اندازه اثر) عوامل مؤثر بر آسیب اجتماعی (طلاق) در پژوهش‌های مورد بررسی چقدر است؟

۲. الگوی پیشگیری از آسیب اجتماعی (طلاق) در کشور، شامل کدام مؤلفه‌ها است؟
در ذیل، به بعضی از پژوهش‌های تجربی انجام شده مرتبط با عنوان تحقیق به اختصار اشاره خواهد شد:

یافته‌های پژوهش فتحی و همکاران (۱۳۹۹) با عنوان «فرا تحلیل علل جامعه‌شناختی گرایش به طلاق در ایران» (در بازه زمانی سال‌های ۱۳۹۶-۱۳۸۶) نشان داد که علل فردی، ساختاری، انتخابی، اجتماعی و ارتباطی میان زوجین، در گرایش به طلاق مؤثرند.

روشنی و همکاران (۱۳۹۸) پژوهشی با عنوان «فرا تحلیل پژوهش‌های طلاق، با هدف ارائه راهکارهایی برای کاهش طلاق و پیامدهای منفی آن» انجام دادند. به این منظور، با بررسی ۷۰ پژوهش منتخب (عمدتاً در چارچوب مطالعات روان‌شناختی) حوزه طلاق در دو دهه اخیر (۱۳۷۷-۱۳۹۷)، به دسته‌بندی عوامل طلاق و پیامدهای منفی آن و سپس ارائه راهکارهایی برای کاهش طلاق و پیامدهای منفی آن پرداختند.

طبق یافته‌ها، عوامل طلاق را بر اساس منشأ، می‌توان در چهار دسته همسرگزینی نادرست، نقص دانش و مهارت همسران، عملکرد نامطلوب همسران و شرایط اقتصادی نامطلوب دسته‌بندی کرد. این پژوهش در بررسی خود محدود به مطالعات و در نتیجه، عوامل روان‌شناختی است. یافته‌های پژوهش فیروزجانیان و همکاران (۱۳۹۷) با عنوان «فرا تحلیل مطالعات انجام شده در حوزه طلاق در ایران» نشان داد که عواملی همچون: مداخله اقوام و اطرافیان، اعتیاد، تفاوت ارزش‌ها و عدم تفاهم (میان عوامل اجتماعی) و عواملی مانند: بیکاری و مشکل امرار معاش (در میان عوامل اقتصادی)، بیشترین فراوانی را در بخش عوامل مؤثر بر طلاق به خود اختصاص داده‌اند.

حسینی و همکاران (۱۳۹۶) در پژوهش خود با عنوان «فرا تحلیل مطالعات انجام شده درباره نگرش به طلاق در سال‌های ۱۳۸۲-۱۳۹۴» نشان دادند که تحصیلات بالا، تفاوت‌های اجتماعی و فرهنگی همسران، تعارضات خانوادگی، کم‌رنج شدن نقش اقتصادی مرد و کوچک شدن ابعاد خانواده در نگرش مثبت به طلاق مؤثرند.

زارعان (۱۳۹۶) پژوهشی با عنوان «فرا تحلیل عوامل مؤثر بر طلاق» انجام داد. او مجموعه پژوهش‌های انجام شده در این حوزه طی سال‌های ۸۴ تا ۹۴ را به عنوان جمعیت مورد مطالعه انتخاب کرد. یافته‌های تحقیق، نشان دهنده تأثیر چند متغیر از میان متغیرهای مورد بررسی بود که در دو سطح فردی و اجتماعی مورد بررسی و قیاس قرار گرفتند.

میزان نابسامانی اجتماعی، نوع وسیله ارتباط جمعی مورد استفاده، میزان تحصیلات، شیوه همسرگزینی و تعداد فرزندان، به عنوان عوامل مؤثرتر در بروز طلاق معرفی شده‌اند. در این میان شیوه همسرگزینی، مؤثرترین عامل شناخته شده است. در نهایت نیز چنین استدلال شده که با مقایسه اندازه اثر متغیرها، عوامل اجتماعی در بروز طلاق مؤثرتر از عوامل فردی بوده‌اند.

اولاد (۱۳۹۶) در پژوهشی که به عنوان پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود انجام داد، به فرا تحلیل پژوهش‌های طلاق پرداخت. نتایج پژوهش نشان داد که متغیرهای مشکلات ارتباط، تجربه روابط فرا زناشویی، عدم برآورده شدن انتظارات نقش همسری، توسعه اجتماعی شهرها، دخالت اطرافیان، ملاک‌های محتوایی، رضایت جنسی و عاطفی، میزان وفاداری همسر، نرخ شهرنشینی، بعد خانوار و منبع کنترل و تاب‌آوری، بیشترین تأثیر را در ارتباط با طلاق داشته‌اند.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری از پیشینه‌های تجربی نشان می‌دهد که پژوهش‌های انجام شده یا متمرکز بر فرا تحلیل پژوهش‌های قدیمی‌تر بوده‌اند، یا تنها بر وجه روان‌شناختی موضوع تأکید

داشته‌اند و یا حداکثر در سطح تبیین مسأله باقی مانده و فاقد نگاه راهبردی در باز اندیشی سیاست‌های خانواده در جامعه ایران بوده‌اند.

از این رو پژوهش حاضر با تمرکز بر پژوهش‌های جدید تلاش داشته از رویکرد راهبردی به باز اندیشی و کمک به اصلاح و اثرگذاری بیشتر سیاست‌های اجتماعی و فرهنگی در حوزه خانواده کمک کند.

به دلیل موضوع مورد مطالعه و گستردگی طلاق که به عنوان پدیده‌ای پیچیده و چند بعدی مطرح است، بر این مبنای چهارچوب نظری ترکیبی استفاده شده است، زیرا نمی‌توان صرفاً از یک نظریه به عنوان چهارچوب نظری تحقیق استفاده کرد.

دورکیم مفهوم آنومی را برای اولین بار در کتاب تقسیم کار اجتماعی به کار برد و این مفهوم را به شرایط اجتماعی بی‌هنجاری یا بی‌سازمانی اجتماعی ارجاع داد. در دوره‌های بحران اقتصادی، بحران روی جامعه تأثیر می‌گذارد و جامعه نمی‌تواند تنظیم‌گر مناسبی برای فعالیت‌های انسان باشد. در دوران رکود اقتصادی، جامعه دچار بی‌سازمانی شده و حکومت که انتظار می‌رود اقتصاد را تنظیم کند، به ابزاری در خدمت اقتصاد تبدیل می‌شود. به اعتقاد دورکیم در یک اقتصاد آنومیک در دوره‌های بحران اقتصادی، رفتار خودخواهانه در جامعه توسعه می‌یابد، زیرا در چنین شرایطی، افراد از انجام رفتار متعادل و میانه‌رو و رعایت نظم اخلاقی آزاد شده و در حالتی از رقابت شدید با یکدیگر قرار می‌گیرند.

در این وضعیت، هنجارها و قواعد تنظیم‌کننده رفتار، کارایی خود را در مقابل تغییرات اجتماعی سریع از دست داده و جامعه دچار بی‌سازمانی اجتماعی می‌شود؛ به گونه‌ای که مرزهای رفتار مشروع و نامشروع، سنجیده و ناسنجیده از بین می‌رود و انحرافات افزایش می‌یابد (احمدی، ۱۳۸۸).

در جوامعی که در حال انتقال از وضع اجتماعی و اقتصادی خاص به وضع و شرایط دیگری هستند، مشکلاتی پدید می‌آید که نتیجه تصادم نوگرایی، پابندی به سنت‌های دیرین و تشدید تخاصم بین نسل‌هاست. در این مرحله برزخی و حساس، عناصر اخلاقی و ارزش‌های اجتماعی بیش از هر چیز دیگر تغییر موضع می‌دهند. بسیاری از موضوعات بی‌ارزش دیروز، در محدوده عناصر نوین و مقبول امروزی پای می‌نهند و بسیاری از عناصر مطلوب اجتماعی، از قلمرو ارزش‌های اجتماعی خارج می‌شوند.

هر قدر این تحول سریع‌تر باشد، تضاد و جابجایی ارزش‌ها چشمگیرتر خواهد بود. در چنین شرایطی، نیروهای حاکم بر جامعه جای خود را به نیروهای تازه می‌سپارند و نظام ارزش‌های جامعه دستخوش آشوب می‌گردند. بازتاب این وضعیت را می‌توان در نظام ارزش‌های خانواده مشاهده نمود، ولی از آنجا که سرعت حرکت هر فرهنگ با حرکت اقتصادی و نوآوری‌های تکنولوژی یکسان نیست، نسل‌هایی که در معرض چنین تحولات سریع اجتماعی قرار می‌گیرند، نمی‌توانند معیارهای همه‌پسندی برای وظیفه، فداکاری و ارزش‌های همانند آن داشته باشند. در این احوال، کشمکش درون خانواده ایجاد می‌شود و نابسامانی خانواده و طلاق افزایش می‌یابد (مساواتی، ۱۳۸۴).

در هنگامه بحران ارزش‌ها، ارزش‌های اساسی یک جامعه بر لذت طلبی، تمتع‌آنی، مصلحت‌گرایی فردی، سودگرایی، ماده‌گرایی و ابزارگرایی استوارند و انسان‌ها صرفاً به تمتع می‌اندیشند و مصالح خویشان را در نظر می‌آورند و حتی، ارتباطات انسانی نیز از این شرایط تأثیر می‌پذیرد.

روابط انسان‌ها از بُعد معنوی تهی می‌شود و صرفاً در راه التذاذ آنی است. این نوع روابط، بسیار سست، آسیب‌پذیر و شکننده است و به محض آنکه مصلحت دیگری روی نماید یا بر اثر مرور زمان یا عوامل دیگر، رابطه‌ها از درون تهی شده و به بهانه‌های مختلف بشکنند، روابط زوجیت نیز از این قاعده مستثنی نبوده و آمار طلاق روزبه‌روز افزایش خواهد یافت (ساروخانی، ۱۳۷۶).

بروس کوئن معتقد است افزایش میزان طلاق در جوامع نوین یک واقعیت است و این وضعیت، از جامعه و ارزش‌های متغیر ما سرچشمه می‌گیرد تا از گسیختگی و تباهی خانواده، به عنوان یک نهاد اجتماعی. امروزه از انواع کارکردهای خانواده در گذشته کاسته شده و زن و شوهر برای تأمین نیازمندی‌ها و خدمات خود به خانواده متکی نیستند و گسست پیوند زناشویی، آن‌هم در یک محیط زناشویی ننگ نیست (کوئن، ۱۹۹۱).

از دیدگاه مکتب مبادله، در روابط میان زن و شوهر هم یک نوع مبادله رخ می‌دهد که از ابتدای زندگی شروع می‌شود. اگر حقوق متقابل آنان را به عنوان پاداش و هزینه تلقی کنیم، زندگی آن‌ها بر مدار مبادله متقابل جریان می‌یابد. از سوی دیگر، عدم برابری هزینه و پاداش برای زوجین، منجر به احساس بی‌عدالتی و نابرابری در مبادله می‌گردد و در نهایت، منجر به گسست روابط متقابل زوجین می‌شود.

برای مثال، زمانی که هر یک از زوجین هزینه‌های یک رابطه را بیشتر از منافع آن ارزیابی کنند، این نظریه پیش‌بینی می‌کند که این شخص به رابطه مذکور خاتمه خواهد داد. در واقع، پنداشت فرد از سود یا زیانی که در زندگی زناشویی خود به دست می‌آورد، اهمیت پیدا می‌کند (جلیلیان، ۱۳۷۸).

بدین ترتیب، هر چه پاداش‌هایی که یکی از زوجین از زوج دیگر دریافت می‌کند از پاداش‌هایی که پرداخت می‌کند کمتر باشد (به طور واقعی یا خیالی) یا هزینه‌های پرداختی یکی از زوجین به زوج دیگر یا حتی کل خانواده بیشتر از حد واقعی یا مورد انتظار باشد، حالت زیان‌دیدگی به فرد دست می‌دهد.

در این وضعیت، او خود را در مقام یک فرد زیان‌دیده می‌بیند که پایان دادن به رابطه زناشویی، به عنوان یکی از راه‌حل‌های اساسی برای دستیابی به پاداش یا حداقل فرار از پرداخت هزینه‌های بیشتر، برایش ارزشمند می‌گردد.

بنابراین در جامعه‌ای که کانون زناشویی سود اندکی را برای فرد به همراه می‌آورد، به ویژه وقتی فرد می‌تواند نیازهای خود را با هزینه‌ی کمتری از طرق دیگر به دست آورد، نگرش نسبت به طلاق مساعدتر می‌شود. جامعه‌ای که کانون خانواده را صرفاً ابزاری برای ارضای غرایز و عواطف جنسی می‌داند و از سوی دیگر راه را برای ارضای این نیازها از طرق دیگر و با هزینه کمتر باز می‌گذارد، باید منتظر نگرش سهل‌گیرانه‌تر افراد آن جامعه به طلاق و به تبع آن، افزایش روزافزون آمار طلاق باشد (فاتحی دهاقانی و نظری، ۱۳۸۹).

مطابق نظریه نوسازی، کشورها در فرآیند نوسازی دچار تغییرات عمده فرهنگی می‌شوند که نتیجه گذار از نظم کهن و سنتی به نظم جدید و مدرن است. در فرآیند نوسازی در بین عوامل هم‌بسته اجتماع کهن، گسستگی و تضعیف به وجود می‌آید. این شرایط باعث تغییر در ایده‌ها و ارزش‌های افراد در جهت استیلای سکولاریسم، مادی‌گرایی و فردگرایی می‌شود و در نتیجه، فضای فرهنگی از خانواده محوری به سوی فردمحوری و ازدواج از حالت نهاد محور به رابطه محور تغییر می‌نماید و خانواده در تغییرات ساختاری و فرهنگی و در گذر جامعه از نظم سنتی به نظم مدرن، دچار تغییرات چشمگیری می‌شود.

در این مسیر، ناهماهنگی و عدم سازگاری فرد و نظام‌های اجتماعی با شرایط در حال تغییر، زمینه‌ساز مسائل اجتماعی متعددی در حیطه نهاد خانواده می‌شود و افزایش طلاق، به عنوان یک مسأله اجتماعی و نتایج مترتب بر آن، قابل تأمل و بررسی است (لوزیک، ۲۰۰۳).

روش پژوهش

به منظور انجام فرا تحلیل حاضر، ابتدا زمینه کار با بررسی ادبیات موضوع از طریق مطالعه اسنادی آغاز شد و سپس تمام مقالات فارسی چاپ شده (علمی پژوهشی و علمی ترویجی) مرتبط با موضوع طلاق طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۷ از پنج منبع «پایگاه مجلات تخصصی نور»، «پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران»، «مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی»، «بانک اطلاعات نشریات کشور» و «پرتال جامع علوم انسانی» جستجو شدند. برای انتخاب پژوهش‌ها معیارهایی در نظر گرفته شد. در ابتدا برای انتخاب پژوهش‌ها چند معیار اصلی تعیین شد:

- موضوع اصلی پژوهش و متغیر وابسته اصلی، باید کاملاً مرتبط با مسأله طلاق باشد. در این مورد، حتی مفاهیم مشابه با مسأله مورد بررسی نیز تا حد امکان فیلتر شد تا بین مفاهیم مشابه (مانند طلاق عاطفی) با مسأله اصلی طلاق (جدایی رسمی زوجین) خلط مفهومی صورت نگیرد. در این جا فقط پژوهش‌های مربوط به طلاق فرا تحلیل شدند.
 - دیگر معیار مهم این بود که مطالعات شناسایی شده، حتماً از داده‌های تجربی به صورت داده‌های اولیه یا ثانویه استفاده کرده باشند. بنابراین پژوهش‌ها و مقالاتی که به تحلیلی صرفاً نظری از مسأله اکتفا کرده‌اند، از تحلیل نهایی کنار گذاشته شدند.
 - کمی بودن پژوهش: از آن جا که فرا تحلیل ماهیتاً کمی است، لازمه ورود مطالعات منتخب برای فرا تحلیل، کمی بودن آن‌هاست. از این رو در این مطالعه نیز پژوهش‌های تجربی کیفی کنار گذاشته شدند.
 - از آن جا که هدف این پژوهش، تحلیل عوامل مؤثر بر طلاق بود، لذا پژوهش‌هایی که به پیامدهای آسیب‌های اجتماعی یا توصیف ویژگی‌های کلی آن‌ها پرداخته‌اند، از بررسی نهایی کنار گذاشته شدند.
 - برای انتخاب و بررسی در فرا تحلیل، پژوهش‌های انجام شده که نتایج آن در یکی از مراکز یا پایگاه‌های زیر قابل دسترسی بود، مورد جستجو قرار گرفت:
- مقالات علمی و پژوهشی منتشر شده در پایگاه‌های فارسی مجلات نورمگز (noormags)، پایگاه اطلاعات علم جهاد دانشگاهی (SID)، طرح‌های پژوهشی در دانشگاه علوم انتظامی امین، پژوهشگاه مطالعات اجتماعی و علوم انتظامی.

پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد و رساله‌های دکتری دانشگاه‌های آزاد و دولتی سراسر کشور. متن این پایان‌نامه‌ها در کتابخانه ملی ایران و همچنین، پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (IranDoc) قابل دسترسی بود.

در مجموع پس از بررسی، ۳۶ اثر با بیشترین ارتباط با موضوع پژوهش انتخاب شد و به روش نمونه‌گیری، مطالعه، فیش‌برداری، کدگذاری و تحلیل شدند. ابزار پژوهش، کاربرگ فرا تحلیل بود که فرا تحلیلگر، آن را تهیه کرده و از این کاربرگ برای استخراج اطلاعات لازم از پایان‌نامه‌ها، مقاله‌های پژوهشی و طرح‌های تحقیقاتی استفاده نموده است.

کاربرگ مذکور شامل مؤلفه‌های زیر است: عنوان پژوهش، مشخصات مجریان، مرجع دسترسی به متن پژوهش، سال و محل اجرای پژوهش، جامعه آماری، اندازه نمونه، جنسیت گروه نمونه، گروه سنی، شهر مورد بررسی، آزمون‌های آماری، سطح معناداری و اندازه اثر. در تحقیق حاضر، به جهت تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده از نرم‌افزارهای CMA و SPSS استفاده شد. برای بررسی سوگیری از نمودار کیفی^۱ و آزمون همبستگی رتبه‌ای بگ و مازومدار^۲ و برای تحلیل همگنی مطالعات، از آزمون تحلیل ناهمگنی Q کوکران استفاده شد.

یافته‌ها

مرور نظام‌مند پژوهش‌ها

بعد از پالایش پژوهش‌های شناسایی شده طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۷، در نهایت، ۳۶ مطالعه واجد شرایط اولیه برای فرا تحلیل بودند. تعداد زیادی از پژوهش‌ها برای بررسی این پدیده از روش شبه آزمایشی استفاده نموده‌اند که در دو گروه آزمایش و گواه مورد مقایسه قرار گرفته‌اند. گروه آزمایش شامل افراد در معرض طلاق یا متقاضی طلاق یا طلاق گرفته بود و گروه گواه یا کنترل از متأهلان بدون تجربه طلاق یا غیر متقاضی طلاق تشکیل شده بود. در نتیجه، آزمون‌های آماری مورد استفاده در این پژوهش‌ها آزمون‌های مقایسه میانگین یا آزمون‌های افتراقی همچون t ، F یا در برخی موارد، χ^2 دو بود. در عین حال، همچنان بیشترین فراوانی آزمون‌های مورد استفاده متعلق به همبستگی‌ها بوده‌اند.

در عین حال، بعضی پژوهش‌ها هم از آزمون رگرسیون چند متغیره استفاده کرده‌اند. از میان پژوهش‌های انجام شده، ۵ متغیر بیشترین فراوانی و تکرار ۵ بار و بالاتر را در میان مطالعات مورد بررسی داشته‌اند. در این میان، بیشترین فراوانی فرضیات و متغیرهای مستقل مرتبط یا مؤثر بر طلاق، تفاوت یا تعارض فرهنگ یا مذهب بوده است.

عامل مهم بعدی در پژوهش‌ها که ۹ مطالعه به آن پرداخته بودند، میزان تحصیلات زوجین است. همچنین میزان دینداری زوجین با ۷ مطالعه و داشتن فرزند و تعداد فرزندان با ۶ مطالعه در رتبه‌های بعدی قرار داشتند. در نهایت اینکه، ۵ مطالعه نیز به بررسی عوامل مشکلات اقتصادی یا معکوس آن (وضعیت اقتصادی مناسب) پرداخته بودند.

در میان مطالعات مورد بررسی، متغیرهای مهم دیگری هم در ارتباط با طلاق مورد بررسی قرار گرفتند که در اینجا مرور می‌شوند. اما در فرا تحلیل، به دلیل آنکه فراوانی تعداد مطالعات مربوط به هر یک از آن‌ها از ۵ مطالعه کمتر بوده، وارد نشده‌اند.

در این میان بعضی متغیرها همچون سن ازدواج، رابطه‌های متفاوت و غیرخطی با طلاق دارند؛ یعنی از یک سنی به پایین و از یک سن به بالا، میزان طلاق بالاتر از سنین ازدواج بین ۲۰ تا ۳۰ سال است. در عین حال، رابطه بعضی متغیرها با طلاق نیز مناقشه برانگیز است. مثلاً اشتغال زن یا تفاوت سنی زوجین، در بعضی پژوهش‌ها رابطه منفی و در بعضی دیگر رابطه مثبت با طلاق نشان داده‌اند.

بنابراین به نظر می‌رسد نوع رابطه بعضی متغیرها با طلاق در خانواده‌های ایرانی، نه یک نوع رابطه خطی ساده، بلکه دارای پیچیدگی، تغییرات غیر خطی و به نوبه خود تحت تأثیر عوامل میانجی دیگری است که می‌تواند نقش اساسی این متغیر را تحت تأثیر قرار دهد؛ به ویژه اینکه متغیری مثل تفاوت فرهنگی یا همان تعارض در ارزش‌ها و نگرش‌های زوجین از جمله متغیرهای مهمی است که می‌تواند تأثیری اساسی، حتی در تعدیل اثر متغیرهای دیگر داشته باشد.

در نهایت پنج متغیر «تفاوت فرهنگی»، «تحصیلات»، «دینداری» و «وجود (تعداد) فرزندان» وارد فاز فرا تحلیل و ترکیب یافته‌های مطالعات شدند. لازم به ذکر است خلاصه‌ای از فرضیات مورد تأیید تمامی پژوهش‌های مورد بررسی نیز استخراج شد و مبنای مرور نظام‌مند قرار گرفت.

بر اساس فرضیات تأیید شده در پژوهش‌های مورد بررسی، به جز ۵ متغیری که بیشترین فراوانی و تکرار را در مطالعات مختلف داشتند، متغیرهای دیگری هم هستند که تأثیر مستقیم تأیید شده‌ای در میان پژوهش‌ها داشته‌اند. سوء مصرف مواد مخدر و مصرف رسانه‌های مدرن، به ویژه

شبکه‌های اجتماعی و پیام‌رسان‌های اینترنتی و شبکه‌های ماهواره‌ای، دو متغیر مهم دیگری هستند که تأثیر مهمی بر گرایش به طلاق دارند. همچنین است، اثر مستقیم متغیرهایی همچون دخالت اطرافیان، نگرش مثبت به طلاق، خشونت، روابط جنسی خارج از خانواده و شهرنشینی. اما در مقابل، متغیرهای دیگر، مثل: اشتغال نامناسب مرد و عدم بیکاری او و رضایت جنسی، رابطه معکوس و پیشگیری کننده با طلاق دارند.

جدول ۱. مشخصات کلی پژوهش‌های مورد مطالعه

کد	پژوهشگر	سال	جمعیت آماری	نمونه آماری	نمونه‌گیری	متغیر وابسته	متغیرهای مستقل
۱	دانایی فر، مرتضی؛ آزادچهر، محمدجواد؛ مغنی باشی منصوریه، امیر	۱۳۸۵	تمام افراد متأهل و طلاق گرفته ساکن شهر تهران	۱۲۴	تصادفی	گروه (طلاق) گرفته/ (متأهل)	هم‌وابستگی
۲	صادقی، رسول	۱۳۹۵	جوانان ۱۵-۲۹ ساله طلاق گرفته و دارای همسر کشور	۱۹۱۳۷۰	تصادفی از اطلاعات سرشماری سال ۱۳۹۰	طلاق	سکونت در شهر، میزان تحصیلات، اشتغال زنان، اشتغال مردان
۴	زارعی، توپخانه، محمد؛ میردریکوندی، رحیم	۱۳۸۵	زنان و مردان متقاضی طلاق در کرمانشاه	۲۶۲	در دسترس	طلاق	جهت‌گیری مذهبی، تماشای ماهواره
۵	اسحاقی، محمد؛ محبی، سیده فاطمه؛ پروین، ستار؛ محمدی، فریبرز	۱۳۸۱	زنان شهر تهران	۲۳۹-۲۳۹	در دسترس	تقاضای طلاق	سرمایه اقتصادی، سرمایه فرهنگی، نظم در درون خانواده، همسانی زوجینی، پابندی دین، نگرش مثبت به طلاق

کد	پژوهشگر	سال	جمعیت آماری	نمونه آماری	نمونه گیری	متغیر وابسته	متغیرهای مستقل
۳	فولادی، اصغر؛ شاه نعمتی، گاوگانی، نویده	۱۳۸۱	پرورنده‌های کلیه زوجین متقاضی طلاق در دادگاه‌های خانواده شهر تبریز در سال ۹۲	۱۰۰	تصادفی	طلاق	ازدواج تحمیلی و نسنجیده، توقعات نابجای زوجین، سابقه دوستی و ارتباط قبل از ازدواج، تفاوت‌های تربیتی، مداخله پدر و مادر و فامیل‌ها، رو بنایی شدن پیوندهای جدید ازدواج، عدم تفاهم و تعارضات فکری زوجین با یکدیگر، عدم ابراز علاقه بلافاصله بعد از ازدواج، ازدواج پنهانی مرد، نازایی و بچه‌دار نشدن، بی‌اعتنایی به همسر و عدم ابراز محبت، عدم تمکین، اختلاف شدید مالی، بیکاری مرد، رقابت و چشم و هم‌چشمی، عدم تفاهم و تعارضات فکری، خوشگذرانی نامشروع، خیانت و معاشرت با افراد ناباب، عبور از جامعه سنتی به مدرن، سست شدن بنیان خانواده
۶	مدیری، فاطمه؛ رحیمی، علی	۱۳۸۱	زنان و مردان متأهل شهر تهران	۱۷۳۶	خوشه‌ای چند مرحله‌ای	گرایش به طلاق (تک شاغل، هر دو شاغل)	نشاط زناشویی (تک شاغل، جفت شاغل)، هزینه‌کرد مالی (تک شاغل، جفت شاغل)، تضاد کار و خانواده (تک شاغل، جفت شاغل)
۷	فلاحی، محمدعلی؛ دلدار، فائزه	۱۳۸۱	داده‌های آماری ۲۸ استان کشور	-	-	طلاق	بیکاری، تورم، میزان شهرنشینی، تحصیلات عالی

کد	پژوهشگر	سال	جمعیت آماری	نمونه آماری	نمونه‌گیری	متغیر وابسته	متغیرهای مستقل
۸	شاهمرادی، سمیه	۱۳۹۵	زوجین عادی و معرض طلاق شهر تهران	۳۰ زوج عادی - ۳۰ زوج در معرض طلاق	خوشه‌ای - تصادفی	تقاضای طلاق	ویژگی‌های شخصیتی (تجربه‌گرایی، وظیفه‌شناسی)، اختلالات روانی (جسمی سازی، وسواس اجباری، حساسیت بین فردی، افسردگی، اضطراب، دشمنی، ترس مرضی، افکار پارانوییدی، روان‌پریشی، روان‌رنجوری)
۹	بهشتیان، محمد	۱۳۸۶	زوجین عادی و معرض طلاق شهر تهران	۱۳۲ - ۱۳۲	خوشه‌ای - ن غیرمتقاضی طلاق به سایت روان آگاهی	تقاضای طلاق	تفاوت فرهنگی (و مذهبی) زوجین، سن ازدواج مرد، سن ازدواج زن، مدت آشنایی پیش از ازدواج، تفاوت تحصیلی زوج
۱۰	حبیب‌پور گنتابی، کرم؛ نازکتابار، حسین	۱۳۹۰	پرونده‌های زوجین طلاق گرفته در دادگستری مازندران از سال ۱۳۸۵ تا ۱۳۸۷-۱۳۸۸ پرونده	۹۸۰	نمونه‌گیری تصادفی سیستماتیک با اختصاص یک عدد ویژه به هر یک از پرونده‌ها	طلاق	مشکلات مالی و نداشتن درآمد کافی، بی‌ثباتی شغلی، ازدواج‌های تحمیلی و نسنجیده، انتظارات و توقعات نایبجا از یکدیگر، عدم شناخت کافی از یکدیگر، عدم مسئولیت‌پذیری یکی از زوجین، روابط جنسی خارج از ازدواج (خیانت)، عدم تفاهم زوجین با یکدیگر، اختلاف سلیقه بین زوجین، اختلاف نظر در زمینه تعیین محل سکونت، تفاوت سنی زوجین، نازایی، عدم علاقه به یکدیگر، بی‌اعتنایی به خواسته‌های هم‌دیگر، مصرف الکل یا مواد مخدر، خشونت کلامی

کد	پژوهشگر	سال	جمعیت آماری	نمونه آماری	نمونه‌گیری	متغیر وابسته	متغیرهای مستقل
۱۱	زارعی محمودآبادی، حسن	۱۳۸۱	زوج‌های عادی و متقاضی طلاق شهر یزد	۵۳ زوج-۴۵ زوج	نمونه‌گیری در دسترس - نمونه‌گیری تصادفی چند مرحله‌ای	تقاضای طلاق	سبک‌های دل‌بستگی ویژگی‌های شخصیتی
۱۲	عنایت، حلیمه؛ نجفی اصل، عبدالله؛ زارع، صادق	۱۳۸۶	کلیه افراد متأهل ۱۵ تا ۳۴ سال ساکن بوشهر	۲۰۰ نفر طلاق گرفته، ۲۰۰ نفر عادی	چند مرحله‌ای	طلاق زودهنگام	امنیت اقتصادی، رضایت از زندگی، ارضای نیاز عاطفی، احساس تعلق به خانواده، پایداری دینی، تأثیرپذیری از گروه دوستان، همسان همسری، تفاهم زناشویی، اعتماد به همسر
۱۳	هنریان، مسعوده؛ یونسی، سید جلال	۱۳۹۰	زوجین مشکل‌دار مراجعه‌کننده به دادگاه‌های خانواده در شمال و جنوب تهران	۴۹۲	هدفمند و داوطلبانه	تقاضای طلاق	سن ازدواج، مدت ازدواج، تحصیلات، شغل زن، مشاوره قبلی
۱۴	سیف‌زاده، علی؛ قنبری برزیان، علی	۱۳۸۶	کلیه زنان ۲۰- تا ۲۵ ساله طلاق گرفته یا در انتظار طلاق در قم	۴۴۴	تصادفی طبقه‌ای	طلاق	مشورت با والدین، پایداری همسر به رعایت امور مذهبی، میزان تربیت جوان (آمادگی برای ورود به زندگی زناشویی)، پایگاه اقتصادی اجتماعی، قبح اجتماعی طلاق
۱۵	اخوی ثمین، زهرا؛ نوابی نژاد، شکوه؛ ثنایی ذاکر، باقر؛ اکبری، مهدی	۱۳۹۲	زنان عادی و متقاضی طلاق تهران	۱۰۰-۱۰۰	نمونه‌گیری در دسترس	تقاضای طلاق	سبک‌های دل‌بستگی، میزان بخشودگی

کد	پژوهشگر	سال	جمعیت آماری	نمونه آماری	نمونه‌گیری	متغیر وابسته	متغیرهای مستقل
۱۶	فاتحی، ابوالقاسم؛ اخلاصی، ابراهیم	۱۳۸۳	تحلیل ثانوی پرونده‌های کلیه متقاضیان طلاق استان اصفهان در سال ۱۳۸۴ مراجعه‌کننده به مراکز یازده‌گانه مداخله در خانواده سازمان بهزیستی	۲۸۹۱	تمام شماری	تقاضای طلاق	سن زوج و زوجه هنگام ازدواج (سن ازدواج) تحصیلات زوج و زوجه تعداد فرزندان اختلال جنسی زوج و زوجه، سابقه اعتیاد زوج و زوجه، سابقه جرم زوج و زوجه، شخص اقدام‌کننده برای طلاق (زوج یا زوجه)
۱۷	صداقت، کامران؛ اسدیان، عقیل	۱۳۸۳	شهروندان متأهل طلاق گرفته و طلاق نگرفته قائمشهر	۱۸۰ نفر طلاق گرفته- ۱۰۰ نفر عادی	در دسترس	طلاق	تفاوت تحصیلات زوجین، تفاوت در محل تولد زوجین، تفاوت عقاید زوجین، مخالفت دیگران، برآورده نشدن انتظارات
۱۸	نعیمی، محمدرضا	۱۳۸۰	دو گروه زوجین در حال طلاق و زوجین عادی شهر گرگان	۱۴۱ نفر در حال طلاق و ۱۴۰ نفر عادی	گروه زوجین در حال طلاق - تمام شماری - برای گروه دوم خوشه چند مرحله‌ای - تصادفی ساده	طلاق	وجود ماهواره در خانواده پدری، تقید به ارزش‌های سنتی (و مدرن)، تطابق ارزش‌های زوجین با یکدیگر، سبک انتقال ارزش‌ها توسط خانواده
۱۹	محمدپناه، امیرحسین؛ شیرزاد، حمیدرضا	۱۳۹۳	زنان طلاق گرفته دارای اسناد در مراجع قضایی شهر سنندج	۴۵۰	طبقه‌بندی شده	طلاق	تحرك طبقاتی زوجین، عدم توانایی تأمین مخارج زندگی، تضاد ارزش‌ها و تفاوت‌های فرهنگی، شرایط آنومیک، عدم فاصله نقش‌ها
۲۱	حسینی، توحید	۱۳۹۳	مراجعه‌کنندگان به دادگاه در شش ماهه اول سال ۹۳ در منطقه ۵ تهران	۳۸۴	تصادفی ساده	طلاق	سال‌های زندگی مشترک، سن ازدواج، میزان روابط اجتماعی، شیوه آشنایی، قدرت تصمیم‌گیری زوجین

کد	پژوهشگر	سال	جمعیت آماری	نمونه آماری	نمونه‌گیری	متغیر وابسته	متغیرهای مستقل
۲۰	خلج‌آبادی، فراهانی، فریده	۱۳۸۱	دانشجویان ۱۸ تا ۴۰ ساله زن و مرد از ۷ دانشگاه تهران، گروه دوم متقاضیان طلاق در دادگاه‌های خانواده	۳۵۷	طبقه‌ای - سهمیه‌ای - خوشه‌ای	درخواست طلاق	تجربه دوستی یا رابطه پیشرفته با همسر قبل از ازدواج، تجربه دوستی یا رابطه پیشرفته با غیرهمسر قبل از ازدواج
۲۲	متقی، نرگس	۱۳۸۵	ساکنان مناطق ۲ و ۳ تهران	۳۸۴	تصادفی خوشه‌ای	گرایش به طلاق	جنس، سن، تحصیلات، مدت زمان ازدواج، داشتن فرزند، قومیت، شغل، میزان درآمد، وضعیت مسکن، چگونگی آشنایی، اختلاف سنی، قومیت همسر، مورد قبول بودن همسر، اوقات فراغت، استفاده از شبکه مجازی، تماشای سریال‌های ماهواره، دفعات بیرون رفتن با همسر، تعداد تماس تلفنی با همسر، دفعات ملاقات با دوستان، دفعات سفارش غذا از بیرون، خجالت از رفتار همسر، رضایت از تحصیلات همسر، طبق سلیقه پاسخگو لباس پوشیدن همسر، گمان به خیانت همسر، عقاید و باورهای مذهبی مشترک
۲۵	ریاحی، شیما	۱۳۹۲	زنان منطقه ۲ تهران که یا طلاق گرفته یا برای طلاق به دادگاه خانواده مراجعه کرده	۳۷۵	تلفیق خوشه‌ای چند مرحله‌ای و تصادفی ساده	گرایش به طلاق	سن، تعداد فرزندان، تحصیلات زنان، جایگاه اجتماعی زنان، اعتیاد همسر

کد	پژوهشگر	سال	جمعیت آماری	نمونه آماری	نمونه‌گیری	متغیر وابسته	متغیرهای مستقل
۲۳	شرفی، فرزانه	۱۳۸۵	مراجعه‌کنندگان اورژانس خدمات اجتماعی شهرستان ایلام	۲۰۸	تمام شماری	درخواست طلاق	عدم تفاهم اخلاقی، مصرف مواد مخدر در مرد و زن، میزان خشونت کلامی در نامزدی، خشونت کلامی در دوران زندگی مشترک، اختلاف سن، دخالت اطرافیان، مشکلات مالی، بیماری جسمی مرد و زن، برآورده نشدن انتظارات مرد و زن، بیماری روانی مرد و زن
۲۴	مقدم، اکرم	۱۳۸۱	۳۰۰۰ نفر زنان و مردان طلاق گرفته تهران	۳۸۴	خوشه‌ای چند مرحله‌ای	گرایش به طلاق	سن افراد، سن ازدواج، تعداد فرزندان، درآمد، تحصیلات، نوع اشتغال، دخالت خانواده
۲۶	شهریسوند، کبری	۱۳۹۲	زنان مراجعه‌کننده به شورای حل اختلاف ازنا	۱۵۰	تصادفی ساده	تقاضای طلاق	تفاوت در دینداری زوجین، همسان همسری
۲۷	بهشتی‌زاده، راحله	۱۳۸۱	کلیه زنان متأهل یا در حال زندگی در منطقه ۶ تهران	۵۰ نفر زن متقاضی طلاق و ۱۰۰ نفر عادی	برای زنان متقاضی طلاق، به طور اتفاقی از میان زنان مراجعه‌کننده به دادگاه خانواده، برای زنان در حال زندگی، نمونه‌گیری خوشه‌ای از بین محلات منطقه ۶ تهران	طلاق	عدم تفاهم زوجین، سوءظن میان زوجین، اهمیت تحصیلات، عدم تفاهم متقاضیان

کد	پژوهشگر	سال	جمعیت آماری	نمونه آماری	نمونه گیری	متغیر وابسته	متغیرهای مستقل
۲۸	فخری، مریم‌السادات؛ مهدویان فرد، راحله؛ کیمیایی، سیدعلی	۱۳۸۱	زنان متأهل شهر مشهد	۴۰۰	در دسترس	احتمال طلاق	سبک‌های دلبستگی
۲۹	یزدانی، آذر؛ پناه علی، امیر	۱۳۹۳	زنان ۱۸-۵۰ سال متقاضی و غیرمتقاضی طلاق تبریز	۸۰-۸۰	در دسترس	تقاضای طلاق	هوش هیجانی و ابعاد آن
۳۰	رضائیان، حمیدرضا؛ معصومی، سمیرا؛ حسینیان، سیمین	۱۳۹۱	زنان عادی و متقاضی طلاق توافقی شهر قم	۱۰۰ متقاضی طلاق توافقی - ۷۰ عادی	در دسترس	تقاضای طلاق	تمایز یافتگی خود، الگوهای ارتباطی، رضایت جنسی
۳۱	یوسفی، ناصر؛ پشلیده، کیومرث	۱۳۹۰	زنان عادی و متقاضی طلاق توافقی شهر سنندج	۱۲۰ متقاضی طلاق توافقی - ۱۲۵ عادی	در دسترس	تقاضای طلاق	خوش بینی و بدبینی، دینداری (اعتقادات دینی)، تفاوت سنی، میزان تحصیلات، مدت آشنایی قبل از عقد، طول مدت ازدواج، درآمد ماهانه
۳۳	یوسفی، ناصر؛ باقریان، مهرنوش	۱۳۹۰	زوجین عادی و متقاضی طلاق شهرستان لارستان	۳۰ زوج عادی - ۳۰ زوج متقاضی طلاق	تصادفی ساده از میان مراجعان به دادگاه خانواده	تقاضای طلاق	ملاک‌های همسرگزینی، فرسودگی زناشویی

کد	پژوهشگر	سال	جمعیت آماری	نمونه آماری	نمونه‌گیری	متغیر وابسته	متغیرهای مستقل
۳۲	قادرزاده، امید؛ قادرزاده، هیرش؛ حسن پناه، حسین	۱۳۹۰	زوجین ساکن شهر بانه	۴۰۰	خوشه‌ای چند مرحله‌ای	گرایش به طلاق	برآورده نشدن انتظارات زوجین، مداخله اطرافیان، تفاوت عقاید زوجین، تصور از پیامدهای طلاق، میزان مصرف رسانه‌های داخلی، میزان مصرف رسانه‌های خارجی، بلوغ فکری و عاطفی، نابسامانی اجتماعی، میزان دستیابی به اهداف، پایبندی دینی، از هم گسیختگی خانواده، پایگاه اقتصادی-اجتماعی، میزان تحصیلات، همسانی زوجین
۳۴	مهدیزادگان، ایران؛ برکت، الهه؛ گل پرور، محسن	۱۳۹۵	زوجین عادی و متقاضی طلاق شهر اصفهان	۳۰ زوج عادی- ۳۰ زوج متقاضی طلاق	در دسترس	تقاضای طلاق	عملکرد جنسی
۳۵	طلانیان، رضوانه؛ زهراکار، کیانوش	۱۳۹۳	مراجعه‌کنندگان به مراکز مشاوره منطقه ۷ شهر تهران	۲۷۸ نفر	در دسترس	احتمال طلاق	التزام عملی به اعتقادات اسلامی، سبک‌های اداره تعارض زناشویی
۳۶	نوابخش، مهرداد؛ یوسفی، نریمان؛ علی پژهان، علی	۱۳۹۲	۳۱ استان کشور	۳۱	سالنامه آماری رویدادهای حیاتی ۱۳۹۰ و سرشماری سال ۱۳۹۰	طلاق	نرخ شهرنشینی، بعد خانوار، نرخ باروری، نرخ اشتغال زنان، نرخ باسوادی زنان، سهم زنان با تحصیلات عالی

جدول ۲. میزان تکرار متغیرهای مورد بررسی در پژوهش‌های مورد مطالعه (با تکرار ۲ بار و بیشتر در پژوهش‌ها)

متغیر	عناوین مختلف به کار رفته در مطالعات	تعداد تکرار در مطالعات	شماره مطالعه
تفاوت فرهنگی یا مذهبی	عدم تفاهم زوجین با یکدیگر، عدم تفاهم و تعارض فکری زوجین، عدم تفاهم اخلاقی، عقاید و باورهای مذهبی مشترک، تضاد ارزش‌ها و تفاوت‌های فرهنگی، تفاوت عقاید، تطابق ارزش‌های زوجین با یکدیگر	۱۱	۹، ۱۰، ۱۲، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۲، ۲۳، ۲۶، ۲۷، ۳۲
تحصیلات	تحصیلات، تحصیلات زنان، تحصیلات همسر، تحصیلات عالی، سهم زنان با تحصیلات عالی	۹	۲، ۷، ۱۳، ۱۶، ۲۴، ۲۶، ۳۱، ۳۲، ۳۶
دینداری	جهت‌گیری مذهبی، پایبندی دینی، پایبندی همسر به رعایت امور مذهبی، دینداری، التزام عملی به اعتقادات اسلامی	۷	۴، ۵، ۱۲، ۱۴، ۳۱، ۳۲، ۳۵
وجود (تعداد) فرزند	تعداد فرزندان، داشتن فرزند، نرخ باروری، نازایی	۶	۱۰، ۲۴، ۲۵، ۱۶، ۲۲، ۳۶
مشکلات اقتصادی	مشکلات مالی و نداشتن درآمد کافی، درآمد، وضعیت اقتصادی	۵	۱۰، ۲۴، ۲۳، ۲۲، ۳۱
سن ازدواج	سن ازدواج مرد یا زن، میانگین سن ازدواج	۴	۴، ۲۱، ۱۶، ۱۳
سوء مصرف مواد مخدر	مصرف الکل - مواد مخدر، اعتیاد همسر، سابقه اعتیاد، مصرف مواد مخدر در زن، در مرد	۴	۱۰، ۲۵، ۱۶، ۲۳
تفاوت سنی زوجین	تفاوت سنی زوجین	۴	۱۰، ۲۲، ۲۳، ۳۱
همسان همسری	همسان همسری، همسانی زوجین	۴	۱۲، ۲۶، ۵، ۳۲
تماشای ماهواره	تماشای ماهواره، وجود ماهواره در خانواده پدری، مصرف رسانه‌های خارجی	۴	۴، ۲۲، ۱۸، ۳۲
مدت ازدواج	مدت زمان ازدواج، سال‌های زندگی مشترک	۴	۱۳، ۲۱، ۲۲، ۳۱
اشتغال زن	اشتغال زن، نرخ اشتغال زنان	۳	۲، ۱۳، ۳۶
دخالت اطرافیان	دخالت خانواده، مداخله پدر و مادر و فامیل‌ها	۳	۲۳، ۲۴، ۳۲

متغیر	عناوین مختلف به کار رفته در مطالعات	تعداد تکرار در مطالعات	شماره مطالعه
خشونت	خشونت کلامی، خشونت کلامی در نامزدی، خشونت کلامی در دوران زندگی مشترک	۳	۲۳، ۲۳، ۱۰
سن	سن افراد	۳	۲۲، ۲۵، ۲۴
نگرش مثبت به طلاق	قیح اجتماعی طلاق، نگرش مثبت به طلاق، تصور از پیامدهای طلاق	۳	۳۲، ۱۴، ۲
اشتغال مرد	اشتغال مرد، بیکاری مرد، بیکاری	۳	۱۰، ۷، ۲
روابط جنسی خارج از خانواده	روابط جنسی خارج از ازدواج (خیانت)، خیانت و معاشرت با افراد ناباب، رابطه پیشرفته با غیر همسر قبل از ازدواج	۲	۱۶، ۱۰
پایگاه اقتصادی اجتماعی	پایگاه اقتصادی اجتماعی، پایگاه اجتماعی	۲	۳۲، ۱۴
رضایت جنسی	رضایت جنسی، اختلال جنسی زوج و زوجه، عملکرد جنسی	۳	۳۴، ۳۰، ۱۶
شهرنشینی	سکونت در شهر، شهرنشینی	۳	۳۶، ۷، ۲
برآورده نشدن انتظارات	برآورده نشدن انتظارات مرد و زن	۳	۳۲، ۱۷، ۲۳
توقعات بیجا	انتظارات و توقعات نابجا از یکدیگر، توقعات نابجا زوجین	۲	۱۰
ازدواج تحمیلی	ازدواج‌های تحمیلی و نسنجیده، ازدواج تحمیلی	۲	۱۰
شیوه آشنایی	شیوه آشنایی	۲	۲۲، ۲۱
دوستی قبل از ازدواج با جنس مخالف	رابطه دوستی با همسر قبل از ازدواج، رابطه پیشرفته با همسر قبل از ازدواج، سابقه ارتباط و دوستی قبل از ازدواج، رابطه دوستی با غیر همسر قبل از ازدواج	۲	۱۶
عدم ابراز محبت به همسر	عدم ابراز علاقه بلافاصله بعد از ازدواج، بی‌اعتنایی به همسر و عدم ابراز محبت	۲	۲۷
قومیت	قومیت، قومیت همسر	۲	۲۲، ۲۲

متغیر	عناوین مختلف به کار رفته در مطالعات	تعداد تکرار در مطالعات	شماره مطالعه
بیماری (اختلالات) روحی و روانی	جسمی سازی، وسواس اجباری، حساسیت بین فردی، بیماری روانی زن و مرد، افسردگی، ترس مرضی، افکار پارانوئیدی، روان‌پریشی، روان رنجوری	۲	۸، ۲۳
از هم گسیختگی خانواده	سست شدن بنیان خانواده، از هم گسیختگی خانواده	۲	۳۲، ۳
سبک‌های دل بستگی	سبک‌های دل بستگی	۲	۲۸، ۱۱
مسائل اقتصادی جامعه	امنیت اقتصادی، تورم	۲	۷، ۱۲
آنومی	نابسامانی اجتماعی، شرایط آنومیک	۲	۳۲، ۱۹
بی‌اعتمادی	اعتماد به همسر، سوءظن میان زوجین	۲	۲۷، ۱۲

در ۳۶ مطالعه مورد بررسی، در مجموع رابطه ۹۳ متغیر با طلاق یا گرایش به طلاق مورد تأیید قرار گرفته است. در این میان، برخی متغیرها کم تکرار و برخی دیگر در میان مطالعات مختلف پرتکرار بوده‌اند.

از آن‌جا که انجام فرا تحلیل و محاسبه اندازه اثر متوسط برای هر فرضیه نیازمند حداقل تکرار در ۵ تحقیق است، فرضیات مربوط به پنج متغیر «تفاوت فرهنگی یا مذهبی»، «تحصیلات»، «دینداری»، «وجود (تعداد) فرزند» و «مشکلات اقتصادی» حداقل ۵ تکرار را در بین مطالعات مورد بررسی داشته‌اند. در ادامه نتایج فرا تحلیل مربوط به هر یک از متغیرها آمده است.

یافته‌های فرا تحلیل

۱- تفاوت فرهنگی یا مذهبی:

ابتدا آزمون اربب انتشار انجام شد تا مشخص شود آیا در گردآوری و بررسی مطالعات مختلف، دچار سوگیری یا نادیده انگاشتن برخی مطالعات انجام شده بوده‌ایم یا خیر. به منظور آزمون اربب انتشار از همبستگی رتبه‌ای بگک و مازومدار^۱ استفاده شد.

از آنجا که در این پژوهش از ضرایب همبستگی و تبدیل سایر آماره‌ها به این آماره برای برآورد میانگین اندازه اثر استفاده شده، ضرایب کندال بدون تصحیح پیوستگی مورد استفاده قرار گرفت^۲. در این بخش، سطح معناداری دو دامنه^۳ برابر با ۰/۹۲۹ به دست آمد که بیشتر از ۰/۰۵ است. بنابراین، فرض صفر که عدم سوگیری انتشار است، تأیید و اربب انتشار رد می‌شود.

اندازه آماره Q برابر ۲۴۷/۴۵۹ در سطح معناداری ۰/۰۰۰ به دست آمده است. در نتیجه، سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ نشان می‌دهد که تفاوت بین مطالعات مورد بررسی تنها به دلیل خطای نمونه‌گیری نیست. بنابراین می‌توان از مدل اثرات تصادفی در فرا تحلیل این فرضیه استفاده کرد. در مجموع، تعداد ۱۰ مطالعه وارد فرا تحلیل مربوط به این فرضیه شدند که اندازه‌های اثر منفرد و اندازه اثر متوسط در مدل اثرات تصادفی، بر اساس خروجی نرم‌افزار CMA2 آمده است. تمامی اندازه‌های اثر در سطح اطمینان ۹۵ درصد معنادار بوده‌اند.

بیشتر اندازه‌های اثر منفرد، نشان‌دهنده رابطه مستقیم بین تفاوت‌های فرهنگی، مذهبی و طلاق است. بر همین اساس، اندازه اثر متوسط حاصل از فرا تحلیل تحقیقات در این فرضیه برابر با ۰/۳۲۱ بود که در سطح ۰/۰۰۰ معنادار شده است. بنابراین با استنباط از اندازه اثر متوسط به دست آمده می‌توان گفت که بین تفاوت فرهنگی و مذهبی با گرایش به طلاق رابطه مستقیم وجود دارد.

1. Begg and Mazumdar Rank Correlation.

۲. در این تحلیل، اگر سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ به دست آید، اربب انتشار در پژوهش‌های مورد بررسی تأیید می‌شود که نشان‌دهنده سوگیری در گردآوری و بررسی مطالعات مختلف است.

3. P-value (2-tailed).

جدول ۳. شاخص اندازه اثر تفاوت فرهنگی و مذهبی بر گرایش به طلاق

Model	Study name	Time point	Statistics with study removed					Correlation (95% CI) with study removed				
			Point	Lower limit	Upper limit	Z-Value	p-Value	-1.00	-0.50	0.00	0.50	1.00
	10-habibpo	1390.000	0.324	0.133	0.493	3.247	0.001			+	+	
	19-mohamm	1393.000	0.301	0.126	0.457	3.316	0.001			+	+	
	22-mottaghi	1395.000	0.300	0.126	0.456	3.327	0.001			+	+	
	32-ghaderz	1390.000	0.318	0.139	0.477	3.410	0.001			+	+	
	17-sedagha	1393.000	0.337	0.167	0.489	3.763	0.000			+	+	
	18-naeimi	1390.000	0.331	0.157	0.484	3.640	0.000			+	+	
	23-sharafi	1395.000	0.270	0.116	0.412	3.371	0.001			+	+	
	26-shahriv	1392.000	0.294	0.125	0.447	3.340	0.001			+	+	
	27-beheshti	1391.000	0.369	0.218	0.503	4.572	0.000			+	+	
	12.enayat	1392.000	0.366	0.229	0.489	4.984	0.000			+	+	
Random			0.321	0.163	0.463	3.872	0.000			+	+	

علاوه بر محاسبه اندازه اثر متوسط، محاسبه تحلیل حساسیت نیز انجام شد. تحلیل حساسیت نشان می‌دهد حذف هر یک از مطالعات چه تأثیری روی اندازه اثر متوسط و معناداری این آماره خواهد داشت. نتایج تحلیل حساسیت در جدول زیر آمده و ستون دوم نتایج (میزان آماره‌ها در صورت حذف هر مطالعه^۱) نشان می‌دهد که با حذف هر مطالعه چه تغییری در اندازه اثر متوسط رخ می‌دهد. البته در نهایت با توجه به معنادار بودن اندازه اثر متوسط، نیازی به حذف هیچ یک از مطالعات نبود.

۲- میزان تحصیلات:

ابتدا آزمون اریب انتشار انجام شد. در این بخش، سطح معناداری دو دامنه برابر با ۰/۲۹۷ به دست آمد که بیشتر از ۰/۰۵ است. بنابراین فرض صفر که عدم سوگیری انتشار است، تأیید و اریب انتشار رد می‌شود. برای انتخاب مدل تحلیل اندازه اثر، از تحلیل ناهمگنی و آزمون Q کوکران استفاده شد. اندازه آماره Q برابر ۹۸۱/۲۲۶ در سطح معناداری ۰/۰۰۰ به دست آمد.

در نتیجه، سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ نشان می‌دهد که تفاوت بین مطالعات مورد بررسی تنها به دلیل خطای نمونه‌گیری نیست. بنابراین می‌توان از مدل اثرات تصادفی در فرا تحلیل این فرضیه استفاده کرد.

در مجموع تعداد ۹ مطالعه وارد فرا تحلیل مربوط به این فرضیه شدند که اندازه‌های اثر منفرد و اندازه اثر متوسط در مدل اثرات تصادفی در جدول زیر، بر اساس خروجی نرم‌افزار CMA2 آمده است.

1. Statistics with study removed.

وزن نسبی مطالعات در آخرین ستون سمت راست جدول آمده است. سایر آماره‌های اصلی منفرد برای هر یک از پژوهش‌های مورد بررسی ذکر شده است. این آماره‌ها، شامل: همبستگی، کران بالا و پایین، مقدار Z و سطح معناداری است. تمامی اندازه‌های اثر در سطح اطمینان ۹۵ درصد معنادار بوده‌اند.

بیشتر اندازه‌های اثر منفرد نشان‌دهنده رابطه مستقیم بین تحصیلات و طلاق است. بر همین اساس، اندازه اثر متوسط حاصل از فرا تحلیل تحقیقات در این فرضیه برابر با ۰/۳۱۷ بوده که در سطح ۰/۰۰۲ معنادار شده است. بنابراین با استنباط از اندازه اثر متوسط به دست آمده می‌توان گفت که بین تحصیلات با گرایش به طلاق رابطه مستقیم وجود دارد.

جدول ۴. شاخص اندازه اثر متوسط میزان تحصیلات بر گرایش به طلاق

Model	Study name	Time point	Statistics for each study					Correlation and 95% CI					Weight (Random)
			Correlation	Lower limit	Upper limit	Z-Value	p-Value	-1.00	-0.50	0.00	0.50	1.00	
	25-riahi	1392.000	0.845	0.813	0.872	23.885	0.000					+	11.36
	31-yousefi	1390.000	0.660	0.583	0.725	12.333	0.000					++	11.19
	32-ghaderz	1390.000	-0.351	-0.434	-0.262	-7.304	0.000		++				11.38
	36-navabak	1394.000	0.209	-0.157	0.524	1.122	0.262						8.42
	2-sadeghi	1395.000	0.006	0.001	0.010	2.447	0.014						11.69
	7-falahi	1395.000	0.134	0.055	0.211	3.310	0.001			++			11.49
	13-honarian	1390.000	0.323	0.241	0.400	7.362	0.000					+	11.44
	16-fatehi	1392.000	0.186	0.151	0.221	10.113	0.000					+	11.65
	24-moghad	1392.000	0.386	0.297	0.468	7.936	0.000					++	11.37
Random			0.317	0.124	0.486	3.166	0.002					++	

علاوه بر محاسبه اندازه اثر متوسط، محاسبه تحلیل حساسیت نیز انجام گرفت. نتایج تحلیل حساسیت نشان می‌دهد که با حذف هر مطالعه چه تغییری در اندازه اثر متوسط رخ می‌دهد. البته در نهایت با توجه به معنادار بودن اندازه اثر متوسط، نیازی به حذف هیچ یک از مطالعات نبود.

۳- دینداری:

ابتدا آزمون اریب انتشار با استفاده از همبستگی رتبه‌ای بگ و مازومدار انجام شد. سطح معناداری دو دامنه برابر با ۰/۴۵۳ به دست آمد که بیشتر از ۰/۰۵ است. بنابراین فرض صفر که عدم سوگیری انتشار است، تأیید و اریب انتشار رد می‌شود.

برای انتخاب مدل تحلیل اندازه اثر، از تحلیل ناهمگنی و آزمون Q کوکران استفاده شد. اندازه آماره Q برابر ۵۲/۷۷۱ در سطح معناداری ۰/۰۰۰ به دست آمد. در نتیجه، سطح معناداری کمتر از

۰/۰۵ نشان می‌دهد که تفاوت بین مطالعات مورد بررسی تنها به دلیل خطای نمونه‌گیری نیست. بنابراین می‌توان از مدل اثرات تصادفی در فرا تحلیل این فرضیه استفاده کرد. در مجموع تعداد ۷ مطالعه وارد فرا تحلیل مربوط به این فرضیه شدند که اندازه‌های اثر منفرد و اندازه اثر متوسط در مدل اثرات تصادفی بر اساس خروجی نرم‌افزار CMA2 آمده است. تمامی اندازه‌های اثر در سطح اطمینان ۹۵ درصد معنادار بودند. تمامی اندازه‌های اثر منفرد نشان‌دهنده رابطه معکوس بین دینداری و طلاق است.

بر همین اساس، اندازه اثر متوسط حاصل از فرا تحلیل تحقیقات در این فرضیه برابر با ۰/۲۲۰- بود که در سطح ۰/۰۰۰ معنادار شد. بنابراین با استنباط از اندازه اثر متوسط به دست آمده می‌توان گفت که بین دینداری با گرایش به طلاق رابطه معکوس وجود دارد. همچنین نتایج تحلیل حساسیت نشان می‌دهد که با حذف هر مطالعه چه تغییری در اندازه اثر متوسط رخ می‌دهد. البته در نهایت با توجه به معنادار بودن اندازه اثر متوسط، نیازی به حذف هیچ یک از مطالعات نبود.

جدول ۵. شاخص اندازه اثر متوسط میزان دینداری بر گرایش به طلاق

Model	Study name	Time point	Statistics for each study					Correlation and 95% CI					Weight (Random)	
			Correlation	Lower limit	Upper limit	ZValue	p-Value	-1.00	-0.50	0.00	0.50	1.00	Relative weight	
	4-zarei	1395.000	-0.198	-0.312	-0.079	-3.229	0.001			++				13.79
	31-yousefi	1390.000	-0.420	-0.518	-0.311	-6.964	0.000		++					13.65
	32-ghaderz	1390.000	-0.374	-0.455	-0.286	-7.832	0.000		+					14.55
	35-talaeian	1394.000	-0.197	-0.308	-0.081	-3.310	0.001			++				13.91
	5-eshaghi	1391.000	-0.249	-0.329	-0.164	-5.638	0.000			+				14.84
	12-enayat	1392.000	-0.006	-0.104	0.091	-0.127	0.899				+			14.56
	14-seizade	1392.000	-0.073	-0.165	0.020	-1.544	0.123				++			14.70
Random			-0.220	-0.328	-0.106	-3.736	0.000			++				

۴- وجود (تعداد) فرزندان:

در این مورد نیز ابتدا آزمون ارباب انتشار انجام شد. سطح معناداری دو دامنه برابر با ۰/۰۶۰ به دست آمد که بیشتر از ۰/۰۵ است. بنابراین فرض صفر که عدم سوگیری انتشار است، تأیید و ارباب انتشار رد می‌شود. برای انتخاب مدل تحلیل اندازه اثر، از تحلیل ناهمگنی و آزمون Q کوکران استفاده شد.

بر این اساس، اندازه آماره Q برابر ۱۷۸/۱۹۷ در سطح معناداری ۰/۰۰۰ به دست آمد. در نتیجه، سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ نشان می‌دهد که تفاوت بین مطالعات مورد بررسی تنها به دلیل

خطای نمونه‌گیری نیست. بنابراین می‌توان از مدل اثرات تصادفی در فرا تحلیل این فرضیه استفاده کرد.

در مجموع تعداد ۶ مطالعه وارد فرا تحلیل مربوط به این فرضیه شدند که اندازه‌های اثر منفرد و اندازه اثر متوسط در مدل اثرات تصادفی، بر اساس خروجی نرم‌افزار CMA2 آمده است. تمامی اندازه‌های اثر در سطح اطمینان ۹۵ درصد معنادار بودند. تمامی اندازه‌های اثر منفرد، نشان‌دهنده رابطه مستقیم بین وجود (تعداد) فرزندان و طلاق است. بر همین اساس، اندازه اثر متوسط حاصل از فرا تحلیل تحقیقات در این فرضیه، برابر با $-0/352$ بود که در سطح $0/000$ معنادار شده است. بنابراین با استنباط از اندازه اثر متوسط به دست آمده می‌توان گفت که بین وجود (تعداد) فرزندان با گرایش به طلاق رابطه معکوس وجود دارد.

جدول ۶. شاخص اندازه اثر وجود (تعداد) فرزندان بر گرایش به طلاق

Model	Study name	Time point	Statistics with study removed					Correlation (95% CI) with study removed				
			Point	Lower limit	Upper limit	Z-Value	p-Value	-1.00	-0.50	0.00	0.50	1.00
	10-habitpo	1390.000	-0.412	-0.602	-0.180	-3.344	0.001					
	25-riahi	1392.000	-0.228	-0.337	-0.113	-3.835	0.000					
	36-navabak	1394.000	-0.299	-0.473	-0.102	-2.930	0.003					
	16-fatehi	1392.000	-0.398	-0.619	-0.119	-2.739	0.006					
	22-mottaghi	1395.000	-0.405	-0.581	-0.193	-3.600	0.000					
	24-moghad	1392.000	-0.352	-0.537	-0.136	-3.115	0.002					
Random			-0.352	-0.513	-0.168	-3.633	0.000					

علاوه بر محاسبه اندازه اثر متوسط، تحلیل حساسیت نشان می‌دهد که با حذف هر مطالعه چه تغییری در اندازه اثر متوسط رخ می‌دهد. البته در نهایت با توجه به معنادار بودن اندازه اثر متوسط، نیازی به حذف هیچ یک از مطالعات نبود.

۵- مشکلات اقتصادی:

برای این فرضیه نیز، ابتدا آزمون اریب انتشار انجام شد. سطح معناداری دو دامنه برای ضریب کندهال بدون تصحیح پیوستگی، برابر با $0/462$ به دست آمد که بیشتر از $0/05$ است. بنابراین فرض صفر که عدم سوگیری انتشار است، تأیید و اریب انتشار رد می‌شود.

برای انتخاب مدل تحلیل اندازه اثر، از تحلیل ناهمگنی و آزمون Q کوکران استفاده شد. بر این اساس، اندازه آماره Q برابر $274/224$ در سطح معناداری $0/000$ به دست آمد.

در نتیجه، سطح معناداری کمتر از ۰/۰۵ نشان می‌دهد که تفاوت بین مطالعات مورد بررسی تنها به دلیل خطای نمونه‌گیری نیست. بنابراین می‌توان از مدل اثرات تصادفی در فرا تحلیل این فرضیه استفاده کرد.

در مجموع تعداد ۵ مطالعه وارد فرا تحلیل مربوط به این فرضیه شدند که اندازه‌های اثر منفرد و اندازه اثر متوسط در مدل اثرات تصادفی، بر اساس خروجی نرم‌افزار CMA2 آمده است. تمامی اندازه‌های اثر در سطح اطمینان ۹۵ درصد معنادار بودند.

اندازه‌های اثر منفرد نشان‌دهنده رابطه‌های متفاوت معکوس و مستقیم بین مشکلات اقتصادی و طلاق هستند. اما در نهایت برآیند آن‌ها به عنوان اندازه اثر متوسط، حاصل از فرا تحلیل تحقیقات در این فرضیه برابر با ۰/۱۰۵ در سطح ۰/۵۷۲ بود که معنادار نیست.

بنابراین با استنباط از اندازه اثر متوسط و سطح معناداری به دست آمده می‌توان گفت بین مشکلات اقتصادی با گرایش به طلاق رابطه معناداری نشان داده نشده است. این نتیجه بیش از آنکه به معنای عدم وجود رابطه بین متغیر وضعیت مشکلات اقتصادی با گرایش به طلاق باشد، نشان‌دهنده این است که رابطه بین دو متغیر رابطه‌ای پیچیده است که نه به صورت مستقیم و بلاواسطه، بلکه به واسطه متغیرهای دیگر می‌تواند اثر گذار باشد.

جدول ۷. شاخص اندازه اثر وجود (تعداد) فرزندان بر گرایش به طلاق

Model	Study name	Time point	Statistics for each study					Correlation and 95% CI					Weight (Random)
			Correlation	Lower limit	Upper limit	Z-Value	p-Value	-1.00	-0.50	0.00	0.50	1.00	Relative weight
	10-habibpo	1390.000	0.100	0.038	0.162	3.136	0.002			+			20.23
	31-yousefi	1390.000	-0.320	-0.428	-0.203	-5.159	0.000		++				19.88
	22-mottaghi	1395.000	0.305	0.211	0.393	6.144	0.000			+			20.05
	23-sharafi	1395.000	0.693	0.615	0.758	12.234	0.000				+		19.79
	24-moghad	1392.000	-0.383	-0.465	-0.294	-7.871	0.000		+				20.05
Random			0.105	-0.255	0.440	0.565	0.572			+			

علاوه بر محاسبه اندازه اثر متوسط، محاسبه تحلیل حساسیت نیز انجام شد. نتایج تحلیل حساسیت نشان می‌دهد با حذف هر مطالعه چه تغییری در اندازه اثر متوسط رخ می‌دهد. بر این اساس مشاهده می‌شود که عدم معناداری رابطه بین مشکلات اقتصادی با گرایش به طلاق با حذف هیچ یک از مطالعات مورد بررسی رفع نمی‌شود. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که این عدم معناداری در اندازه اثر متوسط، نه تنها نتیجه یک مطالعه خاص در بین مطالعات مورد بررسی است، بلکه مسأله‌ای کلی است.

بحث و نتیجه‌گیری

طلاق مسأله اجتماعی است که با از هم پاشیدن خانواده، موجب افزایش خانوارهای تک والد، زنان سرپرست خانوار، افزایش میزان کودکان و نوجوانان بی‌سرپرست و بدسرپرست و انواع پیامدها و مسائل مرتبط با آن، از جمله: اعتیاد و سایر جرایم می‌شود.

بر اساس فرا تحلیل انجام شده در مورد فرضیات مربوط به طلاق، تأثیر متغیرهای مورد مطالعه بر بروز یا گرایش به آسیب مورد نظر با محاسبه اندازه‌های اثر متوسط تأیید شد. با توجه به تعداد پژوهش‌های واجد شرایط وارد شده در تحلیل، تعداد متغیرهای مستقل با تکرار پنج بار به بالا که وارد فرا تحلیل شدند، در میان موضوعات مورد بررسی متفاوت بودند.

در موضوع طلاق، پنج متغیر تفاوت فرهنگی، تحصیلات، دینداری، داشتن فرزند و همچنین مشکلات اقتصادی، بیشترین تکرار را در میان پژوهش‌های مورد مطالعه داشتند که وارد فرا تحلیل شدند و اندازه اثر متوسط همگی آن‌ها به عنوان عوامل مؤثر بر طلاق مورد تأیید قرار گرفت.

نتایج به دست آمده در این فرا تحلیل در بررسی تأثیر متغیر تفاوت فرهنگی، با پژوهش فتحی و همکاران (۱۳۹۹)، فیروزجائیان و همکاران (۱۳۹۷) و حسنی و همکاران (۱۳۹۶) مشابه بود و تأثیر متغیر تحصیلات، با پژوهش‌های حسنی و همکاران (۱۳۹۶) و زارعان (۱۳۹۶) مشابهت داشت. همچنین یافته‌های به دست آمده، در بررسی تأثیر تعداد فرزندان با پژوهش زارعان (۱۳۹۶) مشابه بود و در نهایت، باید افزود که نتایج این فرا تحلیل در بررسی تأثیر مشکلات اقتصادی با نتایج فرا تحلیل انجام شده در پژوهش روشنی و همکاران (۱۳۹۸)، فیروزجائیان و همکاران (۱۳۹۷) و حسنی و همکاران (۱۳۹۶) مشابه بود.

جدول ۸. اندازه‌های اثر متوسط در فرا تحلیل فرضیه‌های مربوط به طلاق

مشکلات اقتصادی	وجود (تعداد) فرزندان	دینداری	تحصیلات	تفاوت فرهنگی و مذهبی	نوع رابطه
عدم تأیید رابطه	معکوس	معکوس	مستقیم	مستقیم	اندازه آماره
	-۰/۳۵۲	-۰/۲۲۰	۰/۳۱۷	۰/۳۲۱	

نتایج فرا تحلیل حاضر نشان می‌دهد تفاوت فرهنگی و مذهبی با گرایش به طلاق رابطه مستقیم دارد. همچنین میزان تحصیلات نیز تأثیر مستقیمی بر گرایش به طلاق نشان داده است. در مورد

میزان تحصیلات، باید تأکید کرد که هر چند بی‌سوادی می‌تواند عاملی در افزایش نسبی طلاق در طبقات پایین باشد، اما به طور کلی، افزایش تحصیلات عالی بر اساس همان نقش تحصیلات دانشگاهی در تغییر ارزش‌ها، نگرش‌ها و اولویت‌های زندگی افراد، عاملی در افزایش احتمال بروز طلاق خواهد بود.

وقتی این دو یافته را در کنار هم قرار دهیم، سهم عامل فرهنگی در بروز طلاق برجسته‌تر می‌شود. وقتی میان زوجین در نظرگاه و نگرش به زندگی، انتظارشان از دوران تأهل و همچنین همسرشان، تفاوت و حتی تعارض وجود داشته باشد، می‌تواند تنش‌هایی در روابط زناشویی ایجاد کند که گسل‌های آن تا فروپاشی کل خانواده گسترش یابد.

لازم به ذکر است در دورانی که تجربه مدرنیته و سیالیت‌هویت در پرتو نفوذ هر چه بیشتر رسانه‌ها، مقایسه‌های مکرر خود با دیگران را بیشتر و بیشتر کند، این تعارضات بیش از نسل‌های قبل مخرب خواهد بود؛ به ویژه آنکه افزایش میزان تحصیلات، بخصوص میان زنان، موجب تغییر نگرش و انتظار آن‌ها به همراه تغییر انتظار از نقش اجتماعی‌شان و در نتیجه، امکان تعارض بیشتر در آن‌ها نسبت به زندگی زناشویی می‌شود.

پس برخلاف انتظار اولیه که ممکن است به نظر برسد تحصیلات بیشتر، آگاهی و درک بیشتر نسبت به خانواده و اهمیت آن را به همراه دارد، تحصیلات بیشتر به طور مستقیم و همچنین از طریق تأثیر بر افزایش تفاوت نگرش‌های فرهنگی میان زوجین، می‌تواند اثر مضاعفی بر احتمال بروز طلاق داشته باشد.

در مقابل دو عامل بالا، دینداری و وجود (تعداد) فرزندان، تأثیر معکوسی بر گرایش به طلاق نشان داده است. عامل بازدارنده و مهمی که در حوزه طلاق به ویژه در جامعه‌ای با ساختار فرهنگی مذهبی همچون ایران اهمیت اساسی دارد، دینداری و ابعاد مختلف آن نزد افراد است.

نظریه‌ها و پژوهش‌های متعدد انجام شده به اندازه کافی بر اهمیت دین در نظم اجتماعی و کاهش آسیب‌ها، انحرافات، مسائل و جرایم در جامعه تأکید کرده‌اند. از سوی دیگر، فرزندان همچون قید و بندهایی تعهدآفرین، به نوعی می‌توانند ترمز اقدام زوجین در جهت عملی کردن قصد جدایی آن‌ها باشند.

در عین حال، توجه به اهمیت وجود فرزندان به نوبه خود می‌تواند تا حدودی - نه لزوماً همیشه - نتیجه نگرش دینی و تقیدات دینی در افراد باشد. بنابراین دو عامل بازدارنده دینداری و وجود فرزندان نیز به نوعی هماهنگی در تأثیرگذاری کاهنده بر بروز طلاق دارند.

نکته نهایی در مورد طلاق، تحلیل اثر عامل اقتصادی است؛ عاملی که بر اساس نتایج این مطالعه، تأثیر معنادار و مستقیمی نشان نداده و حداکثر نشان‌دهنده یک نوع رابطه با واسطه بوده است. بر این اساس، مشکلات یا متغیرهای اقتصادی، هیچ رابطه معنادار بلاواسطه‌ای با گرایش به طلاق نشان نداده است.

وضعیت اقتصادی طبقات پایین جامعه، عامل بازدارنده طلاق است و در نتیجه، مشکلات اقتصادی این گروه موجب کاهش گرایش به طلاق خواهد شد. در مقابل، در طبقات بالای جامعه، وضعیت اقتصادی بهتر، گرایش به طلاق را بیشتر خواهد کرد.

در تفسیر این بخش از نتایج پژوهش باید گفت که نه وضعیت اقتصادی و درآمد کم و نه وضعیت اقتصادی عالی و درآمد بالا، هیچ یک به طور کامل موجب افزایش طلاق نمی‌شود، بلکه این بیشتر طبقه متوسط است که در معرض طلاق قرار دارد.

در عین حال باید توجه داشت که عامل اقتصادی در هر یک از طبقات بالا یا پایین، می‌تواند اثرات متفاوتی داشته باشد؛ یعنی در طبقات پایین جامعه، هر چه وضعیت اقتصادی بهتر شود، موجب پیشگیری از طلاق می‌شود؛ حال آنکه در طبقات بالای جامعه، هر چه وضعیت اقتصادی بهتر شود، احتمال بروز طلاق افزایش می‌یابد.

پیشنهادات کاربردی

بر اساس یافته‌های پژوهش، به منظور پیشگیری و کمک به کاهش آسیب اجتماعی طلاق در جامعه، پیشنهادات راهبردی و عملیاتی در چارچوب چند محور اصلی استخراج و تدوین شد.

۱. آموزش همگانی جهت افزایش آگاهی عمومی از اثرات منفی آسیب‌های اجتماعی. در واقع، افزایش سطح آگاهی‌ها و دانش و تحصیلات مردم در باب پیامدهای طلاق، می‌تواند عامل پیشگیرانه باشد؛ چرا که این ارتقای دانش عمومی می‌تواند تا حدودی موجب پیشگیری از این آسیب شود.
۲. آموزش مهارت‌های زندگی جهت زوجین و فرزندان و افزایش تاب‌آوری آن‌ها، متغیر کاهنده‌ای است که ضرورت دارد به موازات افزایش میزان تحصیلات، آموزش‌های مهارت‌های زندگی مناسب نیز در سطوح مختلف جامعه گسترش و تداوم پیدا کند.
۳. بهبود فضای کسب و کار، ارتقای امنیت اقتصادی و بهبود وضعیت اقتصادی می‌تواند احتمال بروز طلاق را در بعضی گروه‌های جامعه کاهش دهد و در مجموع و برای کلیت

آسیب‌های اجتماعی، نقشی مؤثر و بازدارنده دارد. فراهم کردن اطمینان خاطر برای کارآفرینان در راه‌اندازی شغل، هم برای صاحبان مشاغل می‌تواند امنیت شغلی ایجاد کند و هم برای کارگران و کارکنان بنگاه‌های اقتصادی و سازمان‌های مختلف، می‌تواند احساس امنیت اقتصادی و آرامش شغلی را به همراه داشته باشد. در نتیجه، بخش مهمی از عوارض ناشی از آسیب‌های اجتماعی که تحت‌تأثیر بیکاری، بی‌ثباتی در شغل یا اشتغال‌های نامناسب و کاذب به وجود می‌آید، می‌تواند کاهش یابد.

منابع

- اخوی ثمین، زهرا و دیگران. (۱۳۹۲). سبک‌های دلستگی و میزان بخشودگی میان زنان متقاضی طلاق و زنان عادی. *مطالعات اجتماعی روان‌شناختی زنان*، ش ۳۵ (۱۶)، ۵۵-۸۲.
- اسحاقی، محمد و دیگران. (۱۳۹۱). سنجش عوامل اجتماعی مؤثر بر درخواست طلاق زنان در شهر تهران. *مجله زن در توسعه و سیاست*، ش ۳۸ (۱۷)، ۹۷-۱۲۴.
- احمدی، حبیب. (۱۳۸۸). جامعه‌شناسی انحرافات. تهران: سمت.
- بهشتیان، محمد. (۱۳۹۳). مقایسه بین متغیرهای جمعیت‌شناختی و فرهنگی و مذهبی زوج‌های عادی و متقاضی طلاق در شهر تهران. *مجله جامعه پژوهی فرهنگی*، ش ۲ (۵)، ۳۷-۵۳.
- بهشتی زاده، راحله. (۱۳۹۱). شناخت علل طلاق از سوی زنان منطقه ۶ شهر تهران در سال ۱۳۹۱. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی.
- تاج‌بخش، غلامرضا. (۱۳۹۹). عوامل فردی مؤثر بر طلاق. *فصلنامه جمعیت*، ش ۲۶ (۱۰۷)، ۴۱-۵۲.
- جلیلیان، زهرا. (۱۳۷۸). عوامل اجتماعی مؤثر بر درخواست طلاق در شهر تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبایی.
- حبیب‌پور گتایی، کرم و نازکبار، حسین. (۱۳۹۰). عوامل طلاق در استان مازندران. *مجله مطالعات راهبردی زنان*، ش ۵۳ (۱۴)، ۸۷-۱۲۸.
- حسینی، محمدرضا و دیگران. (۱۳۹۶). فرا تحلیل مطالعات انجام شده درباره نگرش به طلاق در سال‌های ۱۳۸۲-۱۳۹۴. *فصلنامه مطالعات اجتماعی ایران*، سال یازدهم، شماره سوم، ۱۵۱-۱۲۶.
- حسینی، توحید. (۱۳۹۳). عوامل اجتماعی مؤثر بر افزایش طلاق در سال ۱۳۹۳ (مطالعه موردی مراجعه‌کنندگان به دادگاه خانواده در منطقه ۵ تهران). پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
- خلج‌آبادی فراهانی، فریده. (۱۳۹۱). تأثیر معاشرت با جنس مخالف قبل از ازدواج بر احتمال طلاق در بین افراد تحصیلکرده دانشگاهی. *فصلنامه مطالعات راهبردی زنان*، ش ۵۸ (۷)، ۴۹-۹۲.

- دانایی‌فر، مرتضی و دیگران. (۱۳۹۵). رابطه هم‌وابستگی و طلاق. **فصلنامه رفاه اجتماعی**، ش ۶۱ (۱۶)، ۸۷-۱۰۵.
- روشنی، شهره و دیگران. (۱۳۹۸). فرا تحلیل پژوهش‌های طلاق در ایران در دو دهه اخیر. زن در توسعه و سیاست، ش ۴ (۱۷)، ۶۷۴-۶۵۳.
- ریاحی، شیمیا. (۱۳۹۲). بررسی عوامل مؤثر بر گرایش زنان به طلاق در منطقه ۲ شهر تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی.
- رضائیان، حمیدرضا و دیگران. (۱۳۹۶). بررسی و مقایسه تمایز یافتگی خود الگوهای ارتباطی و رضایت جنسی در زوج‌های متقاضی طلاق و عادی. **مجله مشاوره کاربردی**، ش ۲ (۷)، ۱۷-۳۲.
- زارعی توپخانه، محمد و میردریکوندی، رحیم. (۱۳۹۵). بررسی رابطه بین جهت‌گیری مذهبی و تماشای ماهواره با طلاق. **مجله روان‌شناسی و دین**، ش ۳۴ (۲)، ۱۱۱-۱۲۶.
- زارعی محمودآبادی، حسن. (۱۳۹۱). بررسی رابطه سبک‌های دلبستگی و ویژگی‌های شخصیتی به عنوان پیش‌بینی کننده‌های میل به طلاق در روزهای عادی و متقاضی طلاق شهر یزد. **مجله مشاوره و روان‌درمانی خانواده**، ش ۴ (۸)، ۵۵۴-۵۷۱.
- زارغان منصوره. (۱۳۹۶). فرا تحلیل عوامل مؤثر بر طلاق (مروری بر مطالعات ثبت شده در دهه اخیر). **پژوهش‌های مشاوره**، ش ۱۶ (۶۱)، ۱۴۹-۱۳۵.
- سالنامه آماری ایران. (۱۴۰۰). سرشماری عمومی نفوس و مسکن، مرکز آمار ایران. آدرس سایت اینترنتی <https://www.amar.org.ir>
- سیف‌زاده، علی و قنبری برزبان، علی. (۱۳۹۲). بررسی نقش خشونت بر میزان طلاق در میان زنان. **فصلنامه زنان و جامعه**، ش ۳ (۴)، ۳۲۵-۳۵۰.
- ساروخانی، باقر. (۱۳۷۶). طلاق، پژوهشی در شناخت واقعیت و عوامل آن، چاپ دوم. تهران: دانشگاه تهران.
- شاهمرادی، سمیه. (۱۳۹۵). پیش‌بینی طلاق بر اساس صفات شخصیتی اختلالات روانی و ویژگی‌های جمعیت‌شناختی. **مجله فرهنگی تربیتی زنان و خانواده**، ش ۳۵ (۱۱)، ۶۱-۸۰.
- شرفی، فرزانه. (۱۳۹۵). بررسی علل طلاق در بین مراجع این مرکز اورژانس خدمات اجتماعی بهزیستی شهرستان ایلام در سال ۱۳۹۳. پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
- شهریسوند، کبری. (۱۳۹۲). تحلیل جامعه‌شناختی پدیده دینداری در بروز طلاق بین زنان مراجعه‌کننده به شورای حل اختلاف در شهرستان ازنا در سال ۱۳۹۲. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی.
- صادقی، رسول. (۱۳۹۵). عوامل اقتصادی اجتماعی مؤثر بر طلاق جوانان در ایران. **فصلنامه مطالعات راهبردی ورزش و جوانان**، ش ۳۳ (۱۵)، ۱۸۹-۲۰۵.
- صداقت، کامران و اسدیان، عقیل. (۱۳۹۳). تبیین جامعه‌شناختی عوامل اجتماعی مؤثر بر طلاق (مطالعه موردی شهرستان قائمشهر). **فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی**، ش ۲ (۳۵)، ۹۷-۱۱۶.

- طلاتیان، رضوانه و زهراکار، کیانوش. (۱۳۹۳). بررسی التزام عملی به اعتقادات اسلامی و سبک‌های اداره تعارض زناشویی به عنوان عوامل پیش‌بینی کننده طلاق. *مجله روان‌شناسی و دین*، ش ۴ (۳۲)، ۱۰۷-۱۲۶.
- عنایت، حلیمه و دیگران. (۱۳۹۲). بررسی عوامل مؤثر بر طلاق زود هنگام در بین جوانان شهری بوشهر (مقایسه دو گروه افراد طلاق گرفته و متأهل طلاق نگرفته). *مجله پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر*، ش ۳ (۲)، ۱-۳۶.
- فتحی، ابراهیم و دیگران. فرا تحلیل علل جامعه‌شناختی گرایش به طلاق در ایران در بازه زمانی سال‌های ۱۳۸۶-۱۳۹۶. *پژوهشنامه اسلامی زنان و خانواده*، ش ۱۸ (۸)، ۹۷-۱۲۸.
- فیروزجائیان، علی اصغر و دیگران. (۱۳۹۷). فرا تحلیل مطالعات انجام شده در حوزه طلاق در ایران. *مطالعات زن و خانواده*، ش ۲ (۱۲)، ۱۱۱-۱۴۳.
- فاتحی، ابوالقاسم و اخلاصی، ابراهیم. (۱۳۹۲). تحلیل ثانویه پرونده‌های طلاق در استان اصفهان سال ۱۳۸۴. *فصلنامه توسعه اجتماعی*، ش ۱ (۸)، ۹۱-۱۱۴.
- فاتحی دهقانی، ابوالقاسم و محمد نظری، علی. (۱۳۸۹). تحلیل جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر گرایش زوجین به طلاق در استان اصفهان. *فصلنامه مطالعات امنیت اجتماعی*، ش ۱ (۲۵)، ۵۴-۱۳.
- فخری، مریم السادات و دیگران. (۱۳۹۷). پیش‌بینی احتمال طلاق زنان بر اساس دل‌بستگی اجتنابی دل‌بستگی اضطرابی و مهارت حل مسأله خانواده. *مجله فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی*، ش ۳۳ (۹)، ۲۰۷-۲۲۲.
- فولادی، اصغر و نویده شاه نعمتی گاوگانی. (۱۳۹۴). بررسی علل طلاق در استان آذربایجان شرقی. *مجله جامعه‌پژوهی فرهنگی*، ش ۲ (۶)، ۸۹-۱۱۳.
- فلاحی، محمدعلی و دلدار، فائزه. (۱۳۹۵). بررسی عوامل مؤثر بر طلاق در استان‌های ایران با تأکید بر عوامل اقتصادی. *مجله فرهنگی تربیتی زنان و خانواده*، ش ۳۴ (۱۰)، ۱۳۵-۱۵۴.
- قادرزاده، امید و دیگران. (۱۳۹۰). عوامل پیش‌بینی کننده گرایش زوجین به طلاق در مناطق مرزی، *مجله مشاوره و روان‌درمانی خانواده*، ش ۲۵ (۱)، ۱۰۲-۱۱۸.
- محمدپناه، امیرحسین و شیرزاد، حمیدرضا. (۱۳۹۳). عوامل مؤثر بر شکل‌گیری پدیده طلاق و تأثیر آن بر امنیت اجتماعی شهر سنندج. *فصلنامه پژوهش‌های انتظامی اجتماعی زنان و خانواده*، ش ۱ (۲)، ۷۲-۸۲.
- مدیری، فاطمه و رحیمی، علی. (۱۳۹۵). اشتغال زنان نشاط زناشویی و گرایش به طلاق (مورد مطالعه متأهلان شهر تهران). *مجله زن در توسعه و سیاست*، ش ۴ (۱۴)، ۴۵۱-۴۷۵.
- متقی، نرگس. (۱۳۹۵). بررسی و شناخت عوامل اجتماعی و فرهنگی مرتبط با افزایش تمایل به طلاق در شهر تهران (مناطق مرفه نشین). پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
- مقدم، اکرم. (۱۳۹۲). بررسی عوامل مؤثر بر میزان گرایش به طلاق در زنان و مردان طلاق گرفته شهر تهران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی.
- مهديزادگان، ایران و دیگران. (۱۳۹۵). مقایسه عملکرد جنسی مردان و زنان عادی با مردان و زنان در آستانه طلاق شهر اصفهان. *مجله دانش و پژوهش در روان‌شناسی کاربردی*، ش ۱ (۳۷)، ۱۶-۲۴.

- مساواتی آذر، مجید. (۱۳۷۴). جامعه‌شناسی انحرافات. تبریز: نوبل.
- نوابخش، مهرداد و دیگران. (۱۳۹۴). بررسی نشانگان اجتماعی گذار و طلاق. فصلنامه مطالعات راهبردی زنان، ش ۶۷ (۱۷)، ۱۲۵-۱۵۶.
- نعیمی، محمدرضا. (۱۳۹۰). تأثیر تعامل خانواده و ماهواره در بروز پدیده طلاق (مطالعه موردی شهرستان گرگان). فصلنامه مطالعات جامعه‌شناختی جوانان، ش ۱ (۹)، ۱۹۱-۲۱۱.
- هنریان، مسعوده و یونسی، سید جلال. (۱۳۹۰). بررسی علل طلاق در دادگاه‌های خانواده تهران. مطالعات روان‌شناسی بالینی، ش ۳ (۷)، ۱۲۵-۱۵۴.
- یزدانی، آذر و پناه‌علی، امیر. (۱۳۹۴). مقایسه هوش هیجانی زنان در آستانه طلاق و عادی شهرستان تبریز. مجله پژوهش‌های نوین روان‌شناختی، ش ۳۹ (۱۰)، ۲۵۲-۲۷۵.
- یوسفی، ناصر و بشلیده، کیومرث. (۱۳۹۰). خوش‌بینی - بدبینی و باورهای مذهبی به عنوان پیش‌بینی کننده‌های طلاق مجله مشاوره کاربردی، ش ۱ (۲)، ۷۳-۹۶.
- یوسفی، ناصر و باقریان، مهنوش. (۱۳۹۰). بررسی ملاک‌های همسرگزینی و فرسودگی زناشویی به عنوان متغیرهای پیش‌بین زوجین متقاضی طلاق و مایل به ادامه زندگی مشترک. مجله مشاوره و روان‌درمانی خانواده، ش ۳ (۱)، ۲۸۴-۳۰۱.

Loseke, D.R. (2003). Thinking about Social Problems: An Introduction to Constructionist Perspectives (2nd ed.). Routledge.

Cohen, Bruce (1991) Introduction to Sociology, publisher McGraw-Hill